

El vocalisme de Felanitx

per JOSEP A. GRIMALT

I. VOCALISME TÒNIC

Potser l'aspecte que accentua més la personalitat del parlar dels felanitxers és el seu vocalisme, resultat d'una vertadera revolució fonològica. Per expressar-ho amb les mateixes paraules del professor Francesc de B. Moll, direm que "los habitantes de Felanitx han trastornado, en estos últimos siglos, la gama de las vocales anteriores o palatales, a partir de la *a* (*a*, *ε*, *e*, *i*), por la tendencia a disminuir la distancia entre la lengua y el paladar. Ello ha dado por resultado que la *a* se pronuncie como *e* abierta y la *e* abierta como *e* cerrada, y que voces que llevaban *e* abierta hayan pasado a ser homófonas de otras que tienen *e* cerrada." ¹

Segons això, la sèrie palatal tònica del vocalisme felanitxer hauria quedat reduïda a les vocals següents: *i*, *e*, *ε* (a part la *ə* mitjana). La *a* hauria desaparegut i hauríem de considerar, efectivament, que un mot com *cel* (*sel*) en la pronúncia general mallorquina seria homòfon de *sal* en la pronúncia de Felanitx. Tal homofonia, però, no crec que s'hagi d'entendre en termes absoluts. Ens trobam davant un fet que només l'espectrògraf podria verificar amb tota seguretat, i encara els resultats serien prou diferents segons els diversos informadors, per més que tots fossin felanitxers purs. Per això, jo només diria que els "camps de dispersió" de la *e* oberta general i de la *a* felanitxera tenen una zona en comú, més o menys àmplia. Per tant, no transcriuré la *a* de Felanitx amb el signe corresponent a la *e* oberta general (*ε*), sinó amb

¹ MOLL, F. de B.—"Estática y dinámica del catalán en Mallorca", a *Papeles de Son Armadans*, núm. L, mayo, 1960; pp. 172-3.

el signe *a*, significant que, dins el quadre de les vocals, és considerada *a*, encara que especialment tancada. També m'han decidit a adoptar aquesta transcripció les raons següents:

1.ª Des del punt de vista diacrònic, cal considerar que el fonema eliminat del sistema vocàlic felanitxer és la *e* oberta i no la *a*. La pèrdua d'una de les tres "es" no és un fet exclusiu de Felanitx: hi ha l'anomenada "zona de la *e*", integrada per Alaró, Lloseta i Binissalem, on s'ha eliminat la *e* fosca (o mitjana), tot convertint-la en *e*, com en el català oriental. Segurament es tracta d'una doble solució a un mateix problema: el d'un rendiment fonològic escàs de l'oposició entre els fonemes *e*, *e*, *a*. No és gens inversemblant, aquesta hipòtesi: l'esforç de mantenir distints uns fonemes tan acostats no venia compensat per llur rendiment fonològic. Es tracta només d'un pur efecte de les lleis d'economia d'acord amb les quals els sistemes s'autoregulen.

2.ª A la consciència lingüística dels felanitxers, hi ha present un fonema /*a*/, ben delimitat i distint de qualsevol possible realització de la *e*; tant, que els resulta impossible d'acceptar la identitat entre el mot *cel* (encara que sigui dit d'acord amb la pronúncia normal, que no desconeixen) i el mot *sal*, tal com es diu a Felanitx. Els habitants d'aquest poble, si no han rebut ni tan sols una formació elemental de lingüística catalana, són insensibles a la diferència entre la *e* tancada i l'oberta. He tingut ocasió de constatar-ho a certes classes d'ortografia: quan el professor intenta explicar aquesta diferència, de cara a l'ús correcte dels diacrítics, sovint sorgeix un alumne que, després d'escoltar les dues vocals pronunciades ben distintament, manifesta que ell "no hi sent diferència", o bé que "les sent iguals". En canvi no es dona mai el cas d'un alumne que digui que aquelles dues vocals que acaba de sentir (*e* tancada i *e* oberta) són, respectivament, una *e* i una *a*. El mecanisme perceptiu de cada subjecte selecciona allò que, per a ell, és pertinent i no capta allò que no ho és. D'altra banda, no cal dir que els felanitxers consideren homòfons els mots *deu* (nombre) i *déu* (divinitat), i fins i tot els "senten" homòfons quan els pronuncia un mallorquí d'un altre poble.

La sèrie velar de les vocals de Felanitx, en canvi, no presenta cap diferència fonològica (ni tampoc fonètica gaire notable) respecte del sistema general de Mallorca. Podem, doncs, establir els dos sistemes de la manera següent:

Vocalisme mallorquí general

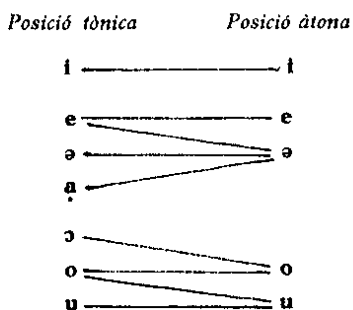
i		u
e		o
	ə	
ɛ		ɔ
	a	

Vocalisme de Felanitx

i		u
e		o
	ə	
a̰		ɔ

II. VOCALISME ATON

En general, el vocalisme àton de Mallorca és més ric que el del català central. Llevat d'unes precisions complementàries que faré després, i referint-me només a Felanitx, les neutralitzacions de les vocals, en posició àtona, poden ésser exposades de la manera següent:

Com a regles generals, tenim:

—La *ə* i la *a*, en posició àtona, es neutralitzen en *ə*. (Després considerarem, a part, el cas de la *e*.)

—La *ɔ* i la *o* regularment es neutralitzen en *o*.

—La *i* i la *u* resten invariables.

Vegem ara les excepcions:

—Hi ha casos en què la *e* passa invariable a la posició àtona. El doctor Joan Veny Clar, respecte del parlar de Campos, població veïna de Felanitx, on també es produeix aquest darrer fenomen, diu que “le maintien de l'*e* fermé en position atone affecte surtout les formes verbales et certains mots dérivés. Cet *e* se trouve spécialement en position protonique. Ilâtons-nous de dire que les causes de l'existence de ce timbre ne résident pas le plus souvent dans l'évolution phonétique mais dans l'action de l'analogie qui, comme nous savons, trouble fréquemment les lois du développement des sons”.²

Aquestes afirmacions es poden fer exactament del parlar de Felanitx. Només en qualche exemple concret caldrà precisar la pronúncia distinta. Per exposar els casos particulars, seguiré la classificació que l'autor citat estableix; tenim doncs:

² VENY CLAR, J.—“Notes phonétiques sur le parlar de Campos (Majorque)”, a *Boletim de Filologia*, tomo XX, Centro de Estudos Filológicos, Lisboa, 1962; pp. 323-340. La referència constant a aquest estudi remet especialment a les pp. 327 a 332.

1) En posició àtona, es conserva la *e* tancada a les formes verbals en què la *e* tònica de l'arrel ha esdevingut àtona. Vegem, com a exemple, el present d'indicatiu del verb esperar en una transcripció vàlida per a Felanitx com per a Campos.³

1. <i>əspér</i>	4. <i>əspərám</i>
2. <i>əspéres</i>	5. <i>əspərə́m</i>
3. <i>əspére</i>	6. <i>əspéren</i>

A continuació posa una sèrie d'exemples, recollits a Campos, que d'acord amb la forma en què són pronunciats a Felanitx caldrà separar en dos grups: a) Conserven netament la *e* tancada en posició àtona, les formes dels verbs següents, en els quals s'ha produït l'efecte analògic indicat: *belar*, *nevar*, *pecar*, *pegar*, *pregar*, *pesar*, *penar* i *vessar*. Si la *e* àtona d'alguna de les formes d'aquests verbs fos realitzada com *a*, possiblement no s'impediria la bona comprensió, però es produiria un efecte estrany a la sensibilitat de l'oient. b) Presenten vacil·lació quant a la *e* en posició àtona: *llevar*, *penjar* i *quedar*. Una enquesta entre informadors diversos ens donaria resultats distints; trobaríem respostes com *ləvám*, *penžám* (i també *penžədó* — *penjador* —) i *kədám*; però també: *ləvám*, *penžám*, etc.⁴ Crec que podem considerar inclosos en la norma general, és a dir de neutralització en *a*, els exemples citats pel doctor Veny com a excepcions a Campos: *llenegar* i *regar*.

Hi ha casos, naturalment, en què l'analogia no ha operat: *gelar*, *berenar*, *sentir*, *aferrar*, etc. Tant a Felanitx com a Campos diuen: *želát*, *berənám*, *sentím*, etc.

2) Trobam *e* tancada en posició àtona en certs postverbals i en mots derivats quan les formes verbals o els primitius corresponents duen *e* tancada tònica. Dels exemples citats per Veny en aquest apartat, són aplicables a Felanitx: *pevət*, *pešət*, *pešət*, derivats de *peu* i de *peš* (*peu*, *peix*). Distinta de la de Campos, en canvi, és la pronunciació felanitxera de mots com *llenegada*, *llevat* (cast. "levadura"): *lanegáda*, *ləvát*. Respecte d'altres exemples, la solució felanitxera és vacil·lant.

³ En aquesta transcripció prescindiré del signe *a* i el substituiré per *ə*, i així ho faré cada vegada que no interessarà subratllar de manera especial el tancament característic de la *a* felanitxera. El lector ja ha de comptar que la darrera vocal del mot *esperam*, posem per cas, en boca d'un felanitxer no sonarà igual que en boca d'un habitant de Campos o d'un altre punt de Mallorca. Quan he justificat l'adopció de la figura *a* per a representar el so de la *a* de Felanitx, tractava més de defensar la seva no identitat absoluta amb la *e* oberta general mallorquina que no la forma gràfica d'un signe de transcripció (arbitrària, en última instància). Les transcripcions contingudes en aquest estudi no són de cap manera "estrictes", sino tan àmplies com ho ha permès llur finalitat, que és la d'illustrar una descripció fonològica.

Encara que el doctor Veny no ho diu, crec que les possibles col·lisions homònimes poden contribuir al manteniment de la *e* tancada en posició àtona. Així el mot *penada* (**penáde**); si neutralitzàvem la primera *e*, toparia amb un homònim, *panada* (**panáde**).

3) Sovint es tracta de cultismes influïts pel castellà: *especial* (**espestiál**), *meditar* (**meditá**).

4) No es produeix, a Felanitx, el fenomen de la realització de *e* tancada en posició àtona en casos de hiatus amb *a*, per dissimilació. Els exemples que cita Veny, **teá** (*tallar*), **onseá** (castellanisme per *assajar*), a Felanitx es pronuncien, respectivament: **teá**, **onseá**, (i encara jo diria que amb una *i* semiconsonàntica molt relaxada entre la *e* i la *a*: **tejá**, **onsejá**). No perdem de vista que el felanitxer palatalitza molt.

Les "es" tancades postòniques són escassíssimes. Només sabia citar dos exemples: **máneç** (*màneg*) i **espáreç** (*espàrec*). La forma **Fávøk** (*rave*) de Campos, a Felanitx, no se troba; diuen, com en general a la resta de Mallorca, **Fáve**.

No detallarem aquí la problemàtica que la fonètica sintàctica pot presentar. Tanmateix no crec que el felanitxer presenti particularitats gaire importants respecte del mallorquí comú. En tot cas, ho pagarà fer referència als infinitius dels verbs de la primera conjugació seguits d'un o més pronoms enclítics (personals o adverbials). En mallorquí es produeix un desplaçament de l'accent tònic, que correspondria a l'última síl·laba de l'infinitiu, cap al pronom, i si són més d'un, els pronoms, al darrer d'aquest. Llavors la *a* de la desinència verbal es pot realitzar de dues maneres: conservant-se *a* o tancant-se en *e*. La primera solució és considerada més correcta per les persones que es preocupen de parlar acuradament, tinguin o no coneixements gramaticals.

Tenim, doncs:

Grafia	Pronúncia acurada	Pronúncia més vulgar
menjar-se	mənžarsé	mənžeré
tocar-ho	toğaró	toğeró
anar-hi	onarí	onerí
donar-la-me	donarlemé	donerlemé
donar-la'm	donarlém	donerlém

⁴ Un petit assaig d'enquesta improvisat a l'hora de redactar aquest treball va mostrar que els informadors vacil·laven prou en el manteniment de la *e* tancada en posició àtona, en pronunciar els exemples acabats d'esmentar. Un mateix informador va pronunciar: **penžedó**, **penžám** i **kedám**. I un altre: **penžedó**, **penžám** i **kedá**, però **ļovám** i **ļonogá**. No deixa d'ésser significativa tanta varietat en les mateixes persones.

El mateix fenomen es produeix respecte de la *a* de les desinències *-am*, *-au* de la 4.^a i de la 5.^a persones del present d'indicatiu:

menjau-vos	mənʒəvós	mənʒəvós
agafau-les	əgəfəylós	əgəfəylós

Encara podria parlar d'altres fets, ben curiosos, de fonètica sintàctica, com és la realització de la *e* àtona com *i* en contacte amb certes palatals. Per exemple: **əʃl̥ərəsə** (*aixecar-se*), **əʃl̥ə́t** (*aixeca't*); però seria molt difícil establir regles, i a més sempre trobaríem prou variants segons el grau de cultura, procedència rural o urbana del parlant, etc. Així podem observar que persones molt rústiques pronuncien **ʃipá** (*xapar*), **ʒimá** (*germà*), al costat de les pronúncies més corrents: **ʃəpá**, **ʒərmá**. Tractant-se d'un estudi fonològic com el present, crec que no cal entrar en més detalls.

—Ja hem vist que la *ɔ* i la *o* es neutralitzen en *o*, en posició àtona: **əkɔ́stə**, **əkostá** (*acosta, acostar*); **fórmə**, **formá** (*forma, formar*). Però cal fer referència al tractament especial que rep la *o* protònica en certs casos, en què esdevé *u*. Aquests casos són:

1) En general, si la vocal tònica següent és *i*: **kuní** (*conill*), **kuší** (*coixí*), **mulí** (*molí*), **kuzí** (*cosí i cosir*).

La influència culta i la castellana poden haver determinat prou excepcions, com ara: **sɔ́fja** (*Sofia*), **ərmɔ́nɪə** (*harmonia*), **polítik** (*polític*); **propínə** i **polísɪə** (*propina, policia*) alternen amb **prupínə** i **pulísɪə**. També tenim **furmígə** (*formiguer*), per analogia amb **furmígə** (*formiga*).

2) J. Veny (art. cit.) esmenta un segon cas, referint-se a Campos: quan la *o* va seguida d'una *u* tònica. Dels dos exemples que cita, **kumú** i **kustúm** (*comú, costum*), només el primer és vàlid per a Felanitx, on diuen **kostúm** i també **fortúne** (*fortuna*), **oportú** (*oportú*), **prokurá** (*procurar*), etc. Crec, doncs, que no hi hem de considerar aplicable aquesta segona regla, per tal com no es compleix en gaire més casos que *comú*, ja alludit, i també **kustúre** (*costura*).

Valor fonològic de la e tancada i de la o àtones.—Tractaré primer de la segona: essent excepcionals els casos en que el fonema /o/ es realitza [u], hem de concloure que conserva el valor fonològic enfront del fonema /u/, àdhuc en posició àtona. A més, és possible establir una sèrie de parells de mots que tenen per element diferencial /o/ enfront de /u/ en la dita posició. Vegem-ne uns quants:

dorá (<i>dorar</i> , per <i>daurar</i>)	koláde (<i>colada</i> , 'acció de colar')
durá (<i>durar</i>)	kuláde (<i>culada</i> , 'caiguda de cul')
əkorá (<i>acorar</i> , 'traspasar el cor')	əmpotá (<i>empotar</i> , 'guardar en pots')
əkurá (<i>acurar</i> , 'tenir cura')	əmputá (<i>amputar</i> , 'tallar')

Recordem, aiximateix, la neutralització de /o/ i /ɔ/, representades per un arxifonema: /O/.

Més problemàtic és el cas de la *e* tancada en posició àtona. Es neutralitza amb la *a* i així tenim que una mateixa cadena fònica, [sekát] tan pot representar el diminutiu de *sac* com el de *sec*. Però també en posició àtona la **ə** i la *e* poden ésser elements diferencials contraposats d'alguns parells de mots com: **pəré** (*pa-ret*) i **peré** (*Peret*), **əmpəstá** (*empastar*, 'omplir o cobrir de pasta') i **əmpéstá** (*em-pestar*, 'infestar de pesta'). Hem de concloure, doncs, que la *e* tancada conserva el valor fonològic enfront de la **ə**. Hem d'advertir, aiximateix, que aquesta és una zona particularment espinosa de la descripció del sistema vocàlic felanitxer. El fet que, en posició àtona, la *e* tancada de vegades es realitzi [ə] (obrint un camí a la neutralització) i de vegades es mantengui [e] em fa pensar si no ens devem trobar davant un punt inestable del sistema, que sens dubte trobarà l'equilibri amb el temps. Més aventurat és anticipar si el manteniment ocasional de la *e* tancada, en la dita posició, es farà un fenomen general, o si, al contrari, s'esten-drà la realització en [ə], constituint-se aquest so en la representació d'un arxi-fonema de /e/, /ə/ i /a/. Però si és perillós deixar volar la fantasia tractant d'ex-plicar els secrets de la història, com diu el professor Moll, més ho és encara quan ens arrisquem a fer profecies.